

БІБЛЕМА ЯК ОДИНИЦЯ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ПІДХІД

Дзера О. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті запропоновано термін біблема і випрацювано модель перекладу біблем. До біблем, окрім актуалізованих у тексті біблієзмів (біблійних фразеологізмів), зараховуємо біблійні вислови, що ще не стали знаками мовної системи, а функціонують як одиниці авторського мовлення. Біблема-знак біблійного інтертексту може актуалізуватися семіотично-когнітивно (вербалізовані концепти і символи) та на рівні мікро- і/чи макростилістики. Біблему розглядаємо як фрейм, біблійний вислів, що викликає відповідну біблійну сцену у свідомості адресата. Способи перекладу біблем окреслюємо на основі теорії релевантності: передачу інформації забезпечують дві моделі, кожна з яких удокладнює іншу: кодова (розишфрування значення) та інференційна (виведення наміру адресанта). На першому етапі перекладач ідентифікує біблійне джерело і знаходить його відповідник у цільовій традиції перекладу Святого Письма; у другому зосереджується на функції біблеми в інтертексті.

Ключові слова: біблема, біблійний фрейм, інтертекстуальність, теорія релевантності, інференція, декодування, оптимальна релевантність.

Dzera O. V. Bibleme as a unit of the Biblical intertext: translation studies approach. The article provides an operational definition of bibleme that covers both Biblical idioms and non-idiomatic Biblical expressions which have not entered the language system yet, their use being limited to authors' idiolects. The bibleme as a sign of the biblical intertext can be actualized semiotically and cognitively (verbalized concepts and symbols) and at the level of micro- and macrostylistics. The bibleme is viewed as a frame, i. e. an expression from the Bible which aims to evoke the corresponding scene in the addressee's mind. Ways of bibleme translation are offered in concert with relevance theory according to which communication and transfer of information entail two interrelated processes: decoding of the meaning and inference of what is intended by the addresser. The first stage requires from a translator to identify the source and find its equivalent in the target tradition of the Bible translation. The second stage implies focusing on the function of the bibleme in the intertext. Strategies of the bibleme translation are determined by the following factors: 1) semiotic and cognitive status of the bibleme: universally-precedent (biblical idiom or biblical frame which activates the corresponding scene in the minds of both source and target readers); nationally-precedent (biblical frame activating the scene only for readers of the original); autoprecedent or elite-precedent (biblical frame activating the scene only for the author and his/her best reader); 2) intratextual function of the bibleme: dominant, autonomous or narrative; 3) type of the text to be translated: a) the translator of the appellative text-type (e.g. commercials and media headlines) is supposed to follow the principle of ostensive and inferential communication aiming at the optimal relevance and resulting in adaptation; b) if bibleme perform the dominant function in the expressive text-type, stages of decoding and inference are made manifest simultaneously, i.e. the bibleme in translation is triggered as the optimally relevant ostensive principle for readers with sufficient knowledge of the Bible.

Key words: bibleme, Biblical frame, intertextuality, relevance theory, inference, decoding, optimal relevance.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Біблієзнавство вже у XIX столітті пододало теологічно орієнтовану закритість через поширення біблійної критики, яка розглянула Святе Письмо не лише як Божественне Одкровення, але і як літературний текст, що відображає відповідний історичний контекст. У XX столітті біблійні студії з позицій структуралізму відкрили нові перспективи для літературознавчих досліджень, починаючи з архетипної критики Нортропа Фрая, та стали своєрідним місіонерським дороговказом лінгвістичного напрямку перекладознавства в працях Юджіна Найді. Однак, незважаючи на ретельно випрацьовану метамову, яка репрезентувала сплав структуралізму й прагматики, перша біблієзнавчо-перекладознавча парадигма продовжила кількостітню дискусію щодо адекватної презентації Божого послання, адже історія різних літургійних традицій часто зводилася до історії перекладів, що у відповідних культурах виконували функцію першоджерела.

Зі зростанням зацікавлення до біблійного в позабіблійному в центр відповідних перекладознавчих пошуків потрапляє біблійний інтертекст, що остаточно зміщує їхній ракурс із теології у філологію. **Біблійний інтертекст** прочитується від очевидного до невлвовимого, тобто від цитат та експліцитних алюзій через відлуння та приховані наративи аж до парадоксального постмодерного тлумачення. Звідси біблійна інтертекстуальність може виявлятися як: (1) апокрифічний і фольклорний інтертексти; (2) індивідуально-авторський інтертекст, що містить: (а) посилання на Біблію, закріплені мовно (фразеологізми чи крилаті вислови); (б) експліцитні або імпліцитні посилання на Біблію концептуального, наративного та мовленнєвого типів; (3) як перекладний інтертекст, прототекстом якого є індивідуально-авторський біблійний інтертекст, що інтерпретується крізь призму як оригінальної, так і вихідної національно-культурних традицій рецепції Святого Письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження біблійної інтертекстуальності в перекладознавчій площині потребує особливого наукового підходу і відповідної метамови. Один з найпопулярніших термінів на позначення неідиоматичних посилань на Святе Письмо – це *алюзія*. Проте визначення алюзії, на жаль, досі позбавлене термінологічної уніфікованості: це і натяк, непряме посилання, і широкоживаний вислів. До останнього визначення підводить, зокрема, і факт існування словників алюзій, адже неможливо лексикографічно зафіксувати натяк.

Деякі дослідники серед ознак алюзій виокремлюють авторський намір, тобто усвідомленість посилання [20; 30; 21; 14], а ще частіше цю тезу дослідники приймають "за замовчуванням".

Однак ще на початку ХХ століття задовго до формулювання "діалогічного принципу" М. Бахтіна й теорії інтертекстуальності Ю. Крістеві, Борис Томашевський, уводячи поняття "міжтекстових зв'язків", виділив три роди (типи) текстових сходжень: 1) свідоме цитування, посилання на творчість письменника, що пропонують оригінальне трактування раніше написаних творів; 2) несвідоме відтворення літературного твору; 3) випадковий збіг [6, 260].

Про підсвідомі механізми творення інтертекстуальності розмірковує Р. Барт: інтертекстуальність "не може зводитись до проблеми джерел і впливів; це загальне поле анонімних формул, походження яких часто неможливо впізнати, або несвідомих чи автоматичних цитат, часто без лапок" (переклад авт. – О. Д.) [1, 418]. Якщо сприймати інтертекстуальність як загальний і єдиний текстовий простір, стає зрозумілим феномен спонтанних запозичень. Деякі дослідники позначають їх терміном *ремінісценція*. Віктор Жирмунський називав ремінісценції "несвідомою дією творчої пам'яті" [2, 339]. За цим же принципом інколи розмежовують алюзію і ремінісценцію: перша передбачає свідомі вкраплення в текст "чужого слова", а друга – несвідомі [21, 30; 20, 587]. Визначення ремінісценції перегукується з терміном *відлуння*, що його пропонують деякі дослідники, зокрема Р. Гейз та Д. Перді: "відлуння – це метафорична алюзія, інтертекстуальна [...] і не залежить від свідомого наміру" (переклад авт. – О. Д.) [14, 22].

Часто серед ознак алюзії виділяють її тематичність і сюжетність: "алюзія – вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок натяку на події, факти, персонажів інших текстів" [22, 24]; "біблійна алюзія – це мовний засіб у вигляді непрямого посилання на певний біблійний факт, предмет, особу, міф" [7, 21; 11, 13]; "відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу" [21, 587].

Проте біблійна інтертекстуальність може бути позбавлена тематичності й сюжетності, творячи асоціації з біблійною поетикою без певного джерела або нагадуючи про певні біблійні істини, закодовані в символах.

Окрім того, до алюзій традиційно відносять лише одиниці лексичного й синтаксичного рівнів

(слово, словосполучення і речення). Однак особливістю біблійної інтертекстуальності є розширення рівнів її актуалізації. Прикладом посилення, що виходить навіть за межі графемного, слугує містика чисел гебрійської поетики. Цікаве спостереження зробив Віталій Радущкий, аналізуючи переспів 132-го (133-го) псалма у Шевченкових "Псалмах Давидових": перший вірш Шевченкового псалма має однакову кількість складів порівняно з івритом, де ці рядки – улюблена споконвіку народна пісня, а 22 (кількість рядків у переспіві) відповідає кількості літер в івритській абетці [4, 360]. Тут спостерігаємо свідоме чи несвідоме наслідування старозаповітних акровіршів, де послідовні рядки формують абетку. Дослідники налічують у Старому Заповіті тринадцять повних акровіршів (з них одинадцять псалмів, а також Приповідки 31: 10–31 та Плач Єремії 1–4) [22, р. 374]. Найдовершеніший акровірш – це псалом 112, що, як і Шевченків переспів 132-го псалма, налічує 22 рядки на кожну літеру абетки. Ще очевидніша нумерологічна символіка Шевченкового циклу – кількість псалмів: десять поезій як десять заповідей поета своєму народові.

Протягом останнього десятиліття дослідники все частіше використовують термін *інтертекстема* (В. Мокієнко, К. Сидоренко, П. Дюрчо, Г. Денисова, Й. Млацек), застосовуючи його частково й для аналізу біблійних інтертекстів.

На нашу думку, порівняно з *алюзією*, цей термін має значно ширшу семантику, що може пояснити більшість виявів біблійної інтертекстуальності. Якщо алюзію переважно визначають як "фігуру мовлення", "стилістичний прийом", "мовний засіб", "прийом художньої виразності", то інтертекстема, на думку В. Мокієнка, маркує текст семіотично (на рівні концептів і символів) чи стилістично [3, 81].

Широкими є можливості актуалізації інтертекстеми в тексті: "Інтертекстема – це одиниця інтертексту, функціонально зорієнтована міжтекстово, представник прототексту, міжрівневий реляційний (співвідносний) сегмент змістової структури тексту – граматичної, морфемно-словотвірної, морфологічної, синтаксичної, лексичної, просодичної (ритміко-інтонаційної), строфічної, композиційної – уведення у міжтекстові зв'язки" (переклад авт. – О. Д.) [5, 143]. Важливим виявом інтертекстеми є повторювані в різних творах одного автора ключові слова, що виявляють ознаки певного концепту. Видається, що інтертекстеми цього типу можуть набувати подвійного міжтекстового характеру: вибудовувати індивідуально-авторську світоглядну концептосферу й одночасно бути відлунням біблійної концептосфери (без чітко впізнаної алюзійності).

Формулювання мети і завдань статті. Автор має на меті увести в науковий обіг термін "біблема", проаналізувати когнітивні механізми її конкретизації читачами та перекладачами і окреслити способи перекладу біблеми за семіотично-когнітивними, внутрішньотекстовими і типологічними параметрами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи особливості біблійних інтертекстем, пропонуємо означити їх терміном *біблема*. Біблему розглядаємо як одиницю біблійного інтертексту, що

виявляється семіотично-когнітивно (вербалізовані архетипи, концепти і символи) або стилістично (на усіх мікrostилістичних рівнях та на рівні цілого тексту як сюжетно-композиційний компонент). Якщо біблеїзм є мовним виявом біблійної інтертекстуальності, то біблему вважаємо інтертекстуальною одиницею художнього мовлення.

Біблему доречно аналізувати як *фрейм* – поняття, що належить до категорій когнітивної лінгвістики. На початку 1990-х його ввели в метамову перекладознавства такі дослідники, як Мері Снел-Горнбі, Альбрехт Нойберт та Грегорі Шрив і Андре Лефевр, а для перекладознавчого аналізу алюзій ефективно застосували Пол Касмол (1995) і Рітва Леппігайме (1997). А. Лефевр та П. Касмол вибудували схему на основі концепції *сцен і фреймів* Чарльза Філмора (1977) [13, 100–101; 12, 13, 66–67]. Термін фрейм тут ужито в дещо нетрадиційному значенні. Слова і фрази в тексті розглянуто як фрейми, що їх мають заповнювати сцени, ментальні образи зі свідомості читача або слухача. Перекладач аналізує фрейм і намагається реконструювати сцену, що активувала його.

Способи перекладу біблем виводимо на основі *теорії релевантності*, яку розробили французькі вчені Ден Вілсон і Дейдре Спербер [16].

Проектуючи теорію релевантності на перекладознавчу площину, вважаємо переклад біблеми подвійним процесом, який розглядаємо, по-перше, як семіотичну комунікацію, що має на меті передати значення оригіналу крізь мовні й культурні бар'єри, а по-друге, як когнітивний інформаційний процес, тобто взаємодію між текстовою формою й ментальним процесом читацького сприйняття.

На етапі декодування перекладач, як видається, повинен: а) упізнати сам факт посилання на Святе Письмо; б) ідентифікувати біблійний прототекст; в) реставрувати форму (форми) ідентифікованого біблійного прототексту мовою оригіналу й мовою перекладу.

Наступний крок, що є проміжним між декодуванням та інференцією, – це визначення й порівняння семіотично-когнітивного статусу біблеми в мові-джерелі та вихідній мові, зокрема біблема може бути універсально-прецедентною, тобто в обох мовах функціонувати як біблеїзм чи як біблійний фрейм, що активує відповідну сцену у свідомості читача, на якого розрахований цей текст. Проте навіть у цьому разі біблема може стати проблемою перекладу, якщо в новому тексті вона зазнає семантичної трансформації, тобто одночасно функціонує на рівні змісту (другий смисловий шар) і внутрішньої форми (перший смисловий шар), що стає основою для мовної гри в ширшому контексті. Здатність біблійного вислову слугувати основою для мовної гри є переконливою ознакою його фразеологічного статусу.

Як приклад такого функціонування біблеїзму наведемо заголовок статті з британського журналу “The Economist” від 14.04.11: “*Babel or babble?*”. У статті досліджено еволюцію мов і поставлено під сумнів теорію Ноама Хомського щодо мовних універсалій. У цьому контексті біблієтопонім *Babel* видається вдалим, адже за біблійним переказом

саме побудова Вавилонської вежі призвела до змішування мов, тобто поклала край мовному універсалізму. З іншого боку, біблеїзм став основою для паронімічної мовної гри, не позбавленої глибинного сенсу: *babble* (беззмістовне бурмотіння) як опозиція до *Babel* (теорії про змішання мов).

Попри загальновідомість біблійного фрейму, наведений заголовок дуже важко перекласти. Михайло Мишкало, перекладач інформаційно-аналітичного ресурсу “Західна аналітична група”, звузив свій варіант до другого смислового рівня, намагаючись контекстуально пояснити значення біблеїзму: “*Вавилонське змішання мов чи просто бубоніння?*” (4). Лаконічний і експресивний вислів із трьох односкладових слів трансформується в незграбну і розтягнену шестислівну конструкцію. Пропонуємо інший (хоч і далекий від ідеалу) варіант перекладу, де римована ритмічність вислову частково компенсує втрату лаконічності оригіналу: “Вавилонське стовпотворіння чи банальне бубоніння?”

Переклад біблеми ускладнюється, якщо вона є національно-прецедентною або автопрецедентною. У першому випадку біблема функціонує як упізнаваний фрейм лише в мові оригіналу, а відповідна фраза, взята з перекладу Біблії вихідною мовою, не здатна активувати сцену для читача, на якого орієнтований цей переклад. У другому випадку біблема є прецедентною лише для автора цього тексту і для елітарного читача, який або здатний розпізнати та ідентифікувати її, або ж не шкодує когнітивних зусиль для її ідентифікації.

Якщо біблема є універсально-прецедентною і не зазнає семантичної трансформації, результат декодування – достатній для перекладу: біблема мови джерела (у цьому разі біблеїзм) замінюється відповідною біблемою цільової мови.

Проте декодування біблеми й визначення її семіотично-когнітивного статусу часто буває недостатнім для її адекватного відтворення, якщо біблема є національно- чи автопрецедентною або семантично трансформованою універсально-прецедентною одиницею. Наступний етап – інференція – полягає у виведенні читачем/перекладачем наміру автора щодо передачі певного значення, тобто побудові гіпотези щодо інформативної інтенції автора. В цьому разі гіпотеза стосується того, яка імплікація стоїть за використанням біблеми в кожному конкретному тексті. За результатами інференції перекладач може обрати: (1) суміжний за виділеною шляхом інференції ознакою біблійний фрейм, що може активувати сцену для читача перекладу; (2) суміжний за виділеною шляхом інференції ознакою міфологічний або літературний фрейм, що може активувати сцену для читача перекладу; (3) переклад, що не має ознак інтертекстуальності і: а) зберігає експресивну функцію оригіналу; б) утрачає експресивність.

Наведені способи перекладу, розглянуті в системі термінів, яку запропонували Д. Вілсон і Д. Спербер, відносимо до *остенсивно (зумисне)-інференційної комунікації*, метою якої є *оптиміальна релевантність* висловлювання для читача перекладу. За переконанням авторки цього дослідження, результатом перекладу як остенсивно-інференційної комунікації є *адаптація/одомашнення*.

Утім перекладач може знехтувати результатами інференції й увести в цільовий текст один із вже відомих перекладів декодованої біблеми, змушуючи читача "входити через тісну браму", "йти вузьким шляхом" (Мт. 7: 13–14). Результатом такого перекладу є *очуження*, що вимагає від читача додаткових когнітивних зусиль, а отже, не відповідає комунікативному принципу релевантності.

Переклад біблем за принципом оптимальної релевантності видається особливо доречним для текстів апелятивного типу (за класифікацією Катеріни Райс [15, 105–115]). До цього типу належать насамперед рекламні тексти та медійні заголовки. Намір адресанта біблійно-маркованого рекламного чи медійного тексту суттєво відрізняється від наміру біблійного прототексту: він не виконує ні євангельської, ні суто літературної функції. Посилання на Біблію слугує елементом *формули читабельності* (*readerability formula*), характерної для ЗМІ, стимулом для привертання уваги. У цьому разі перекладачеві варто вивести намір відправника тексту за рахунок використання декодованого біблійного прототексту як естетично-інформативної основи для інференції.

Однак збереження біблійного фрейма важливо в тому разі, коли він не просто слугує локальним, орнаментально-експресивним елементом, а заковує всю ситуацію, описану в тексті. Такі домінуючі біблеми часто є заголовками англійських, особливо британських, статей у "якісній" пресі. Перекладач може підсилити впізнаваність фрейма чи принаймні натякнути на його біблійне походження й розкодувати саму ситуацію. Ідентифікувати фрейм допомагають додатково введені перекладачем слоти й актуалізація відповідної фрази з того перекладу Святого Письма цільовою мовою, в якому відчутний біблійний реєстр.

Розглянемо приклад із журналу "The Economist":
Приклад 2.

Headline: Let us eat and drink... Lead: Do you believe in the menace impending from the space?

Прототекстом заголовкової цитати слугують дві книги Старого Завіту (Книга Екклезіяста та Книга Ісайї) і Євангеліє від Луки (12: 16–20), а саме Ісусова притча про багача, який наскладав щедрий урожай і збирався насолоджуватися життям ("Спочивай, їж, та пий, і веселися"), не здогадуючись, що цієї ж ночі його душа постане перед Господом. Вислів *eat, drink and be merry*, зазвичай з експліцитним або імпліцитним продовженням *for tomorrow we shall die*, є біблеїзмом, що впізнаваний англійцем. Він входить до словників найпоширеніших класичних і (чи) біблійних алюзій. Структурно біблеїзм побудований методом злиття старозаповітної і новозаповітної цитат, відповідно його значення часто є контекстуально обумовленим. Досить суперечливі дефініції цього біблеїзму подають словники; порівн.: "недалекоглядна розвага" [24, 68] або "філософія, згідно з якою слід повністю насолоджуватися земними радостями тепер, оскільки майбутнє – не певне" (переклад авт. – О. Д.) [23, 77].

Наведена заголовкова цитата насамперед відсилає до Книги Ісайї (22: 13); порівн.: "*Let us eat and drink for tomorrow we shall die*", що ідеально узго-

джується зі змістом статті про можливий кінець світу. Саме таке застосування цитати як одне з найчастотніших виокремлює Д. Крістал [9, 118].

Упізнаваність цієї цитати в її оригінальній усіченій структурі для українського читача є досить сумнівною, проте ідентифікацію фрейма можна стимулювати посилуванням у перекладі додатковим слотом, що містить підказку стосовно сумного фіналу: "*Їжмо і пиймо, бо взаєтра ...*"

Надзвичайно експресивною (і, на жаль, неперекладною) є медійна біблема, у якій обіграно етимологію прізвища відомої особи. У період президентства Джорджа Буша-молодшого, особливо під час війни з Іраком, американська преса створила й розтиражувала в заголовках чисельних статей обігрування біблеїзму *Burning Bush*, описавши випадки люті президента. Відповідний біблійний фрейм добре відомий в англійській та в українській лінгвокультурах і зафіксований у лексикографічних джерелах [30, 35; 21, 291; 8, 61; 9, 49–50]. Вислів *burning bush/неопалима купина* походить з Книги Виходу (3: 7–10): Бог явився Мойсею у вигляді палаючого тернового куща, що горів, але не згоряв.

Заслуговує на аналіз і простежена функціонально-стилістична відмінність між англійським та українським варіантами біблеїзму. Англійський вислів звучить цілком сучасно, хоч і веде свій початок від Біблії Дж. Вікліфа. При цьому в усіх англійських перекладах вислів подається описово, переважно як "*bush burned with fire*". Сучасні описові варіанти ("*палаючий кущ*", "*тернина, що горить вогнем*", "*кущ охоплений полум'ям*") знаходимо й в усіх новітніх українських перекладах Старого Заповіту (лише П. Куліш один раз використав слово "*купина*"). Проте біблеїзм увійшов в ужиток саме в церковнослов'янській формі, набувши урочистого й поетичного звучання.

В американському медійному контексті семантично трансформований біблеїзм *Burning Bush* поєднує три смислові компоненти: внутрішньої форми, значення й декодованої старозаповітної історії. Чинник внутрішньої форми (образу) вважаємо визначальним, адже саме на ній змодельовано мовну гру.

Важливим є і другий смисловий пласт (значення), адже йдеться про непохитність, а подекуди і твердолобність Дж. Буша щодо зовнішньої політики США. Урешті і сама біблійна оповідь переосмислюється в інтертекстуально-іронічному ракурсі: Єгова обіцяє Мойсею допомогти в протистоянні з фараоном "силою рукою", американський президент теж зійшовся у двобої з могутнім правителем арабського світу.

Усе це нашарування смислів створює непереборну перешкоду для перекладу. Пояснення механізму мовної гри, особливо в ЗМІ, та ще й у заголовку – абсолютно неприйнятний спосіб перекладу. Доводиться моделювати власні експресивні засоби, що могли б відповідно зреалізувати апелятивну функцію, а це вже не переклад, а радше співтворчість.

Якщо переклад медійних заголовків-біблем відбувається здебільшого на інференційному рівні і є адаптивним, то відтворення біблійно-маркованих назв текстів експресивного типу визначається інтер-

претаційною настановою перекладача. Перекладач може скалькувати біблему оригіналу, використати один з її українських перекладів, шляхом інференції вивести намір автора та підібрати відповідний для нього небіблійний фрейм або описовий вислів.

Найпростіше перекладацьке завдання – відтворення назви, що використовує універсально-прецедентний біблійний фрейм, тобто біблеїзм, що входить до узусу як мови оригіналу, так і вихідної мови. Як приклад, можна навести назву чи не найвідомішого оповідання О. Генрі “*Gifts of the Magi*” (“*Дару волхвів*” у перекладі Юрія Іванова). Цей біблеїзм фіксують у значенні “про несподівані багаті подарунки або приємну несподіванку” [24, 85; 18, 156].

Завдання перекладача ускладнюється, якщо біблійно-маркована назва є нейтралізованим біблеїзмом, тобто побудована на ідіоматичному виразі із “затертою” біблійною мотивацією, що не має відповідника в цільовій мові.

Зокрема, назва п’єси Торнтон Вайлдера – “*The Skin of Our Teeth*” (1942) (Т. Wilder) – це скорочений варіант англійського фразеологізму *by the skin of one’s teeth*, частковими відповідниками якого на рівні другого смислового пласту є “ледве, насилу, якимось чудом, дивом” [17, 188].

Джерелом цього фразеологізму слугує Книга Йова, де праведник Йов, чию віру в Бога випробовує сатана, описує свої страждання: “*My bone cleaveth to my skin and to my flesh, and I am escaped with the skin of my teeth*” (7, Job 19: 20). В українській мові цей біблійний фрейм не має не лише ідіоматичності, але й однозначного тлумачення; порівняймо: “*До шкіри моєї й до тіла моего прилипилися кості мої, ще біля зубів лиши зосталася шкіра моя*” (1, Йов 19: 20) – “*Тіло у мене згнило в моїй шкірі, а кості мої вистають з-під шкіри, як зуби*” (6, Йов 19: 20); “*У моїй шкірі зігнило моє тіло, мої ж кості в зубах тримаються*” (2, Йов 19: 20); “*До шкіри й плоті прилипили мої кістки, і від зубів шкіра моя відстає*” (5, 298).

Цікаво, що Т. Вайлдер удається до, здавалося б, незначної трансформації, вилучаючи початкове дискурсивне слово. Однак скорочення видається важливим, оскільки вислів набуває нового значення: “гранична межа терпіння, за якою загибель людини, сім’ї чи людства”. Таке переосмислене значення узгоджується зі змістом п’єси, адже в кожній з трьох дій конфлікт сім’ї Антробусів розгортається на тлі світових катастроф: льодовикового періоду, всесвітнього потопу і війни.

Українські перекладачі вдалися до дослівного перекладу – “*...шкірою наших зубів*” (Т. Вайлдер), що створює ефект очуження і структурно відрізняється від усіх українських перекладів Книги Йова. Утім пересічний англійський читач/глядач теж може не розпізнати в усталеному вислові біблійної етимології. Те, що в оригіналі звучить ідіоматично, у перекладі стає “одивненим” (за термінологією В. Шкловського).

Біблема-заголовок, особливо в постмодерністському тексті, може містити інтертекстуальну іронію, що, за влучною метафорою У. Еко, є своєрідним “підморгуванням можливого освіченому читачеві” [8, 259]. Таке подвійне прочитання властиве й назвам

деяких сучасних фільмів, які, хоч і орієнтовані передусім на “наївну насолоду” напруженою дією, охоплюють ще й гру інтертекстів, відчитування яких є необов’язковим, але можливим джерелом додаткової, інтелектуальної насолоди.

Уважаємо цікавою з цього ракурсу назву американського постапокаліптичного фільму 2010 року “*The Book of Eli*” (“Книга Ілая”) братів Г’юз (сценарій Г. Вітта). Ілай – один із тих, хто вижив після глобальної ядерної катастрофи, несе на захід загадкову книгу, яку в нього намагаються відібрати. Після численних пригод у жанрі бойовика Ілай утрачає книгу, однак зберігає її в пам’яті. Книга виявляється Біблією короля Якова і її видрукують у Сан-Франциско – центрі відродженої світової культури на єдиному друкарському станку, що зберігся в постапокаліптичному світі. Ім’я головного персонажа відсилає до Старого Заповіту: *Eli* (Ілій) був первосвященником Ізраїля, хоч сам не мав духу молитви й дару пророцтва. Важливим у контексті фільму є саме біблійне походження імені, оскільки в словосполученні “*The Book of Eli*” (“Книга Ілія”) воно творить асоціацію з назвами частин Біблії (наприклад, Книга Ісайї, Книга Єремії).

Проте існують ще глибші етимологічні асоціації: *El* (Ел) – одне з імен Бога, що згадується в Старому Заповіті. У Євангеліях від Матвія та Марка саме це ім’я Бога звучить в останній фразі Ісуса на хресті: “*«Елі, Елі, лама савахтані?» цебто: «Боже мій, Боже мій, нащо мене ти покинув?»*” (1, Мт. 27: 46). Ця цитата подається в грецькому та всіх національних текстах Євангелії як гебрійською, так і в перекладі, оскільки звертання приховує контекстуальну двозначність: вояки, присутні при страті, приймають *Eli* за ім’я пророка Іллі (*Elijah*); порівняймо: “*Інші казали: «Чекай но, побачмо, – чи прийде Ілля визволяти Його»*” (1, Мт. 27: 49).

Отже, назву “*The Book of Eli*” можна декодувати як “*Книга Господа*”, відповідно утаємничений глядач ще до перегляду фільму здогадується, яку загадкову книгу оберігає протагоніст. Очевидно, оптимальним перекладацьким рішенням в українськомовній версії стала б транслітерація імені *Eli*, де потенційно закладено обидві номінації – ім’я Бога та ім’я старозавітного пророка, адже І. Хоменко в перекладі Старого Заповіту називає Ілія Елі.

Інша можливість – зберегти головну номінацію *Ілій*, адже саме так звучить ім’я ізраїльського первосвященника і судді в більшості перекладів Святого Письма (*Ілі* в перекладі Р. Турконяка). Українські ж перекладачі фільму навряд чи задумувалися над біблійною мотивацією назви: вони просто транслітерували англійський варіант *Ілай*. Інтертекстуальний рівень нейтралізовано на користь бойовика. Інтелектуального глядача вилучено зі списку зацікавлених: йому не тільки не “підморгують”, до нього повертаються спиною.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Пропонуємо термін “біблема” і визначаємо його як біблійну інтертекстему авторського мовлення, одиницю біблійного інтертексту, що виявляється семіотично-когнітивно (вербалізовані архетипи, концепти, символи) або

стилістично (на усіх мікростилістичних рівнях та в макротексті як сюжетно-композиційний компонент). Переклад біблеми передбачає двоступеневий процес: а) семіотичне декодування, тобто ідентифікація біблійного прототексту; б) інференція, що активує когнітивний механізм взаємодії між текстовою формою і ментальним процесом читачького сприйняття.

У мовній свідомості кожної людини сформовано пласт біблійної інтертекстуальності: його обсяг – свідчення інтелектуального і культурного рівня кожної

конкретної мовної особистості. Вочевидь, у структурі вишуканої чи елітарної мовної особистості біблійна інтертекстуальність повинна характеризуватися значним обсягом, що потребує більш докладного дослідження в межах теорії психолінгвістики та лінгвоперсонології. Крім того, теорія "ігрової лінгвістики" може бути розширена за рахунок докладного опису гри біблемами як різновидом мовної гри. Вочевидь, можна виокремити систему моделей перекладу біблійних інтертекстів з відповідним моделюванням типів мовної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : [пер. с фр.] / Ролан Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Жирмунский В. М. Избранные труды: теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 408 с.
3. Мокиенко В. М. Крылатые слова как лингвистическое явление и как объект обучения РКИ / В. М. Мокиенко // Русское слово в мировой культуре : [X конгресс МАПРЯЛ. Доклады и сообщения института славистики Грайфсвальдского университета]. – Greifswald, 2003. – С. 81–92.
4. Радущкий В. Ще раз про інтерпретації "Псалмів Давидових" Т. Шевченка: мотиви неволі, пророцтва, образності, народження / В. Радущкий // Літературознавство: [тези та повідом. III Міжнар. конгресу українців / відпов. ред. О. Мишанич]. – К. : АТ "Обереги", 1996. – С. 359–364.
5. Сидоренко К. П. От крылатого слова к интертекстеме (Межуравневая проекция). Грани слова : [сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко] / К. П. Сидоренко. – М., 2005. – С. 143–148.
6. Томашевский Б. В. Теория литературы: поэтика : [учеб. пособ. для вузов] / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 334 с.
7. Черкас Н. В. Мовно-стилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Черкас. – Львів, 2004. – 20 с.
8. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / [пер. с итал. А. Коваль] / Умберто Эко. – СПб : Symposium, 2006. – 574 с.
9. Crystal D. Begat. The King James Bible and the English Language / David Crystal. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011. – 327 p.
10. Hill A. A Survey of the Old Testament / Andrew E. Hill, John H. Walton. – New York : Harper Collins Publ., 2010. – 800 p.
11. Holman C. H. Handbook to Literature / C. H. Holman. – New York : Macmillan Publishing Co., 1992. – 615 p.
12. Kussmaul P. Training the Translator / Paul Kussmaul. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publ. Company, 1995. – 177 p.
13. Lefevere A. Translation Practice(s) and the Circulation of Cultural Capital: Some Aeneids in English / André Lefevere // Constructing Cultures. Essays on Literary Translation / [ed. by S. Bassnett and A. Lefevere]. – Clevedon; Philadelphia etc. : Multilingual Matters, 1998. – P. 41–56.
14. Purdy D. H. Biblical Echo and Allusion in the Poetry of W. B. Yeats : Poetics and the Art of God / D. H. Purdy. – Lewisburg : Bucknell University Press, 1994. – 169 p.
15. Reiss K. Text Types, Translation Types and Translation Assessment / Katharina Reiss // Readings in Translation Theory / [ed. by A. Chesterman]. – Helsinki : Finn Lecture, 1989. – P. 105–115.
16. Wilson D., Sperber D. Relevance Theory / D. Wilson, D. Sperber // Handbook of Pragmatics / [ed. by L. R. Horn, G. L. Ward]. – Oxford, 2004. – P. 24–290.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

17. Англо-український фразеологічний словник / [укл. К. Баранцев]. – К. : Рад. шк., 1969. – 1052 с.
18. Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Коваль. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2012. – 312 с.
19. Колоїз Ж. В. Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во "І. В. І.", 2002. – 96 с.
20. Літературознавчий словник-довідник / [редкол.: Р. Т. Гром'як та ін.]. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
21. Літературознавство. Словник основних понять / [пер. з нім. А. Цяпи]. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2008. – 279 с.
22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
23. The Wordsworth Dictionary of Bible Quotations / [comp. by M. H. Manser]. – Ware, Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1989. – 264 p.
24. The Wordsworth Dictionary of Classical and Literary Allusions / [comp. by A. H. Lass, D. Kiremidjian & R. M. Goldstein]. – Ware, Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1994. – 240 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / [пер. І. Огієнко]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту / [пер. Р. Турконяк]. – К. : Укр. Біблійне Товариство, 2013. – 1213 с.
3. Вайлдер Т. ...шкірою наших зубів / [пер. та упоряд. В. Мицько, Ю.-А. Франко]. – К. : Факт, 2004. – 196 с.
4. Інформаційно-аналітичний ресурс, західна аналітична група. URL: <http://zgroup.com.ua> (дата звернення 19.05.2015).
5. На ріках вавілонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / уклад. М. Москаленко. Київ: Дніпро, 1991. 398 с.
6. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / [пер. І. Хоменко]. – Ватикан : Editorial Verbo Divino, 1990. – 1422 с.
7. The Holy Bible (the King James Version). – London : Trinitarian Bible Soc., s. a., 1152 p.
8. Wilder Th. Three plays by Thornton Wilder. – New York : A Bantam Book, 1957. – 227 p.